

PREŠERNOVA »NEZAKONSKA MATI« — LJUDSKA PESEM

Zmaga K u m e r

»Pod Prešernovim peresom je dobilo ljudsko besedilo višjo estetsko in umetniško vrednost. Šele tako se je pokazala slovenska ljudska pesem v vsej svoji nepopačeni lepoti«, je zapisal Fr. Albreht v predgovoru Golieve knjige »Gospod Baroda in druge ljudske pesmi« (Ljubljana 1966). Zdi se, da je pri nas še zelo ukoreninjeno mnenje, da je med ljudsko pesmijo in umetno poezijo pravi prepad: na eni strani neogljenjeno, neuko jecljanje preprostega človeka, ki ne zna prav povedati svoje misli, na drugi strani pa blesteča poezija izobraženega pesnika. Marsikdo je prepričan, da so ljudske pesmi bodisi nekakšni osnutki, ki jim šele umetnikova roka dá pravo podobo, ali pa zaprašene starine, ki jih je treba očistiti, preden jih moreš brez zadrege razstaviti na ogled. V vsakem primeru naj bi bila ljudska pesem nekaj, kar pravzaprav ne sodi več v naš čas. Lahko se sicer romantično navdušujemo zanjo — podobno kot postajajo običaji vse bolj turistične atrakcije — ali smo samo pripravljeni prizanesljivo priznati ji neko, nam nerazumljivo vrednost, v vsakdanjem življenju pa ne vemo prav, kaj naj bi počeli z njo. Vsaj ne s tako, kakršna je. Ta od-tujenost ljudski pesmi je tem večja in tem močnejša, čim bolj se spreminjajo življenjske okoliščine in čim bolj se razrašča moderna, vse ize-načujoča civilizacija. Zdi se, da je za ljudsko pesem — vsaj kakršno smo poznali doslej — čimdalje manj časa in prostora v življenju ter da bo kmalu zdrknila tudi z lestvice vrednot kot nekakšna zastarela, doslužena predhodnica umetne poezije. V resnici pa ljudska poezija ni predhodnica umetne in njena vloga ni končana v trenutku, ko postane narod pismen, izobražen, ko nastopijo v njem šolani pesniki. Ljudska pesem je posebna zvrst besedne umetnosti, ki ima svoje zakonitosti nastanka, razvoja in razkroja, ki ima svojo vrednost ter živi samostojno življenje ob umetni poeziji. Nikakor ni manj pomembna od umetne, le drugačna, vrednota pa vsekakor in vselej.

Kadar ustvarja šolani pesnik, zajema iz svojega individualnega čustvovanja in mišljenja ter skuša najti temu primeren jezikovni izraz. Ljudski pesnik pa izrazi svojo misel in čustvo tako, kakor je navadno v njegovem okolju. Ker je, čeprav nadpoprečno nadarjen posameznik, hkrati član občestva, v katerem živi, zato tudi misli, čustvuje in se izraža tako kot to občestvo, ki ima svoje značilnosti glede na pokrajino,

kjer prebiva, in etnično skupino, ki ji pripada. Posledica tega so ustaljene rečenice, prispodobe, ponavljanja, pridevki itd., ki niso znamenje primitivizma, ampak neke značilne tradicionalnosti, zaradi katere se je ljudska pesem ohranjevala skozi dolga stoletja. Vsa ta izrazna sredstva občutimo kot jezikovni slog ljudske pesmi in to ji daje tudi poseben čar. V ljudski pesmi je izražanje zelo stvarno, ne izgublja se v razmišljanje, ampak pove s prispodobo brez odvečnih razlag. Ljudska pesem učinkuje plastično kakor slika velikih ploskev in močnih barv, nikoli ni dolgovezna, raje drastična; in če je lirično ubrana, ni solzavo vodena.

Kadar pa se ljudski pesnik odreče temu slogu in skuša posnemati umetne pesmi, nastane navadno nekaj dolgoveznega in gostobesednega, nekaj občutno nepristnega. Enako se le redko posreči šolanemu pesniku ujeti pravi ton ljudske izraznosti. Še bolj je tvegano, če skuša besedilo ljudske pesmi popravljati, ga uglajevati, izboljševati. Tudi velikim pesnikom to ne uspe zmeraj. Dokaz za to so lahko kar Prešernove »ljudske posnažene«, med njimi zlasti Lepa Vida, ki se »pod Prešernovim peresom« ni »pokazala« v »nepopačeni lepoti« ljudske pesmi, ampak je zablestela kot Prešernova prepesnitev, kot njegova umetnina. Zanimivo je, da nobena teh »posnaženih« ni našla nazaj med ljudstvo, kot se je npr. pozneje zgodilo z Jenkovo balado Knezov zet — ki je prvotnega Graščakovega vrtnarja popolnoma izpodrinila — ampak so ostale v šolskih čitankah in antologijah, ljudstvo pa je še naprej pelo po svoje. Nasprotno so se ljudskim pevcem priljubile nekatere Prešernove izvorne pesmi, v katerih se je znal izraziti preprosto kakor kmečki fant in je tudi miselna vsebina pesmi zaradi tople človečnosti razumljiva vsakomur. Največji odmev se zdi da je doživela Prešernova Nezakonska mati, ki jo pojo tako na koncertnem odru kot v preprosti družbi.

Bibliografija navaja, da je Nezakonska mati našla več glasbenih oblikovalcev.¹ Prvi, Kamilo Mašek, jo je priredil za glas in klavir ter objavil v 6. zv. Slovenske Gerlice (Ljubljana 1859) kot 16. pesem iz »Venca slovenskih pesem Dr. Fr. Prešerna«. Skoraj 30 let pozneje je izšel samospev Frana S. Vilharja (Skladbe I, 1883); melodijo je potem H. Volarič priredil še za tamburaški zbor. Benjamin Ipavec je svojo priredbo za glas in klavir objavil leta 1896. Sledil mu je Josip Michl, ki je med »Štiri Prešernove pesmi« (Ljubljana 1921) kot prvo uvrstil prav Nezakonsko mater. Samospev A. Lisca iz leta 1940 je ostal v rokopisu. Končno naj omenimo, da je ob Nezakonski materi dobil navdih za svojo simfonično pesnitev in baletno sliko tudi Slavko Osterc.

Vse te priredbe, tudi preprostejša Maškova, so ostale koncertne skladbe. Če bi bile pisane za zbor, bi se bile morda še kako razširile med podeželskimi zbori, prekomponirani samospev pa je vse prezahtevna glasbena oblika, da bi se ga mogel lotiti nešolan pevec.

Pač pa je Prešernovo globoko občuteno besedilo ganilo ljudske pevce, da so ga začeli peti na svoje melodije. Doslej se je nabralo 5 zapisov oziroma zvočnih posnetkov Nezakonske matere. Prvi jo je zapisal Matej Hu-

¹ Št. Bulovec, *Prešeren v glasbi*. Muzikološki zbornik I, Ljubljana 1965, str. 99.

bad leta 1904 po petju natararice Mici v gostilni »Pri sokolu« v Ljubljani (sgn. 0 4524 v Glasbeno narodopisnem institutu, odslej cit. kot GNI). Učitelj Josip Korban jo je leta 1907 zapisal v Lučah v Savinjski dolini, kjer mu je pela Amalija Zemljč (GNI O 1957). Naslednje leto (1908) jo je zapela Francu Kramarju Terezija Florjančič v Hradeckega vasi pri Ljubljani, zdaj Hradeckega cesta (pod Golovcem) (GNI O 3966). Zapis Antona Plevnika iz Črnomlja (GNI O 5738) je menda iz leta 1909, ko je zapisoval pesmi svoje sestre Micke. Končno smo jo leta 1957 posneli še na magnetofon v Žejah pri Moravčah (GNI M 21.579). Pri Pangrévih nam jo je zapela gospodinja Franciška Jemec, pevka z izredno obsežnim repertoarjem.

Vsi zapisovalci razen Kramarja so se zadovoljili kar s prvo kitico, češ da je besedilo takó Prešernovo. V resnici pa so si ga pevke vendarle malo po svoje prikrojile ali se takšnega naučile od drugih. Primerjajmo najprej 1. kitico (hkrati edino) Hubadovega, Korbanovega in Plevnikovega zapisa s Prešernovim izvirnikom, potem pa še obe popolni varianti, da se pokažejo razlike.

Prešeren

Kaj pa je tebe treba biló,
dete ljubó, dete lepó,
meni mladi deklici,
neporočeni materi?

Hubad

Kaj pa je tebe treba *blo*,
dete *lepo*, dete *sladko*,
meni *ubogi* deklici,
neporočeni *mamici*?

Korban

Kaj pa je tebe treba bilo,
dete *prezalo*, dete *mlado*,
meni mladi dekuljci,
neporočeni materi?

Plevnik

Kaj pa je tebe treba *blo*,
dete *lepo*, dete *sladko*,
meni *ubogi* deklici,
neporočeni *mamici*?

1. Kaj pa je tebe treba biló,
dete ljubo, dete lepó,
meni mladi deklíci,
neporočeni materi?
2. Oča so kleli, tepli me,
mati nad mano jokáli se,
moji se mene sramovali so,
tuji za mano kazáli so.
3. On, ki je sam bil ljubi moj,
on, ki je pravi oča tvoj,
šel je po svetu, Bog ve kam,
tebe in mene ga je sram!
4. Kaj pa je tebe treba biló,
dete ljubo, dete lepó!
Al' te je treba biló, al' ne,
vendar presrečno ljubim te.
5. Meni nebo odprto se zdi,
kadar se v tvoje ozrem oči,
kadar prijazno nasmejaš se,
kar sem prestala, pozabljeno je.
6. On, ki ptice pod nebom živi,
naj ti da srečne, vesele dni!
Al' te je treba biló, al' ne,
vedno bom srčno ljubila te.
1. Kaj pa je tebe treba *blo*,
dete ljubo, dete lepó,
meni *nedolžni* deklíci,
neporočeni materi?
2. Oče so kleli, tepli me,
nad mano mat jokáli se,
moj so se mene sramoval,
tuji za mano *so kazal*.
3. On, ki je sam bil ljubi moj,
on, ki je pravi oče tvoj,
šel je po svetu, Bog ve kam,
tebe in mene ga je sram.
4. Kaj pa je tebe treba *blo*,
dete ljubo, dete lepó!
Al' te je treba *blo*, al' ne,
vendar *prisrečno* ljubim te.
5. *Men se nebo odprto* zdi,
kadar se v tvoje ozrem oči,
kadar prijazno nasmejaš se,
kar sem prestala, pozabljeno je.
6. On, ki *pod nebom ptice* živi,
naj ti da *lepe, srečne dni!*
Al' te je treba *blo* al' ne,
jaz vedno bom ljubila te.
1. *Dete nedovžno, dete mladó, mladó*
kaj pa je tebe treba blo,
meni še mladi deklíci,
neporočeni mamići?
2. Očka so kleli, tepli me,
mamica nad mano jokáli se.
Moji se mene *srámvali*, *srámvali*,
tuji za mano *kázali*.
3. On, *k je biv pravi oče tvoj*, oče tvoj,
on, *k je biv pravi ljubi moj*,
šew je po svetu, Boh ve kam, *Boh ve kam*,
tebe in mene ga je sram.
4. *Kaj pa je tebe treba blo*,
dete ljubo, dete lepó!
Al' te je treba *blo*, al' ne,
vendar *prisrečno* ljubim te.
5. *Men se nebo odprto* se zdi,
kadar se v tvoje ozrem oči,
kadar prijazno nasmejaš se,
kar sem prestala, pozabljeno je.
6. On, ki *pod nebom ptice* živi,
naj ti da *lepe, srečne dni!*
Al' te je treba *blo* al' ne,
jaz vedno bom ljubila te.
7. *Káko prijazno se smejaš, se smejaš*,
meni *pa s tem veselje stríš*.
8. *Kadar pogledam tvoje oči, oči*,
nebo odprto se mi zdi.
9. *Dete nedovžno, dete mladó, mladó*,
kaj pa je tebe treba blo.

Spremembe niso znatne; ponajveč je spremenjen besedni red ali zamenjana kakšna beseda. Še najbolj samosvoja je varianta iz Žej, čeprav je pevka povedala, da je besedilo Prešernovo, le da je nemara kitice malo zamenjala. Vzrok za tolikšno skladnost med ljudskimi variantami in Prešernovim besedilom ne bo v nekakšnem spoštovanju do pesnikove besede. Kadar si ljudski pevci neko pesem prisvojijo, jo prisvojijo popolnoma, in suvereno razpolagajo z njo, ne meneč se za avtorja. Sodim, da zategadelj ni večjih sprememb, ker se je Prešeren v načinu izražanja popolnoma približal stilu ljudske poezije. Jezik mu je preprost in vsak verz je zaključena misel. Sicer si je v svojih pesmih večkrat privoščil tako imenovani enjambement in besedni red pri njem ni vselej naraven. Tudi v »ljudskih posnaženih« si je tu in tam dovolil take svoboščine, npr. v Lepi Vidi:

Če doma jim dobro ni, žerjavi
se čez morje vzdignejo, ti z mano
pojdi srčno si ozdravit rano ...

ali v pesmi Sanje:

Rudeča, sin! rudečo kri
pomeni, ki jo boš prelil,
pomeni bela belo smrt ...

V ljudski pesmi nikoli ne boš dobil takih verzov, pri katerih se misel nadaljuje v prihodnjem in je treba naravni besedni red šele iskati. Tak način izražanja je tuj ljudski poeziji in ljudskih pevcev ne more ogreti. Za ljudski stil je značilna jasnost: vsak verz je zaključena misel in besedni red je tak, kakor v vsakdanji govorici, le da je besedilo ritmizirano. Prešeren pri popravljanju ljudskih pesmi ni imel vedno srečne roke. V Nezakonski materi pa mu teče beseda, kakor da jo je prepisal iz pesmarice kmečkega dekleta: nič ni izumetničeno, nič odveč, čisto vsakdanje, vsakomur razumljivo, ne sentimentalno, ampak pretresljivo čustveno. Nekateri verzi so kakor izposojeni iz ljudske pesmi. Npr. verza:

Oča so kleli, tepli me,
mati nad mano jokali se

spominjata na ljubezensko :

Očka se kregajo,
mamca me tepejo ... (prim. Štrekelj II/3809—10)

Če dodamo k temu še, da je tematika pesmi vzeta iz vsakdanjega življenja, iz vedno aktualne problematike nezakonskega materinstva, potem ni čudno, da se je — čeprav izhaja iz najzlahtnejšega vrta naše umetne poezije — udomačila med ljudskimi pevkami.

Značilno je, da je od petih variant samo ena iz izrazito kmečkega okolja, pa še ta iz bližine Ljubljane. Pevka iz Žej na Moravskem jo je namreč slišala od sorodnice iz Brezovice. Tako izhajajo kar trije primeri iz ljubljanske okolice.

Dva ljubljanska — Hubadov in Kramarjev — se tudi melodično do podrobnosti ujemata. Melodija je sestavljena iz dveh fraz, A in B, ki se

ponovita z neznatno spremembo v drugem B tik pred kadenco. Zdi se, kot bi pevki omahovali med dvo- in štiridelnostjo v melodiji. To nejasnost opravičuje oblika besedila. Čeprav ga je namreč Prešeren razdelil v štiri- vrstične kitice, je z rimo vezal po dva in dva verza skupaj.

Kaj na je te-be treba blo, de-te le-po, de-te sladko, meni u-bo-gi deklici, ne-ro-če-ri mamici.

Kaj na je tebe tre-ba blo, de-te ljubo, dete lepo, meni nedolžni deklici, ne-poro-če-ri mate-ri.

Korbanova lučka varianta je po obliki enaka prejšnjima dvema (ABABk), melodično pa drugačna. Vzrok za to razberemo iz zapisovalčeve opombe: »Na to melodijo se poje tudi: Pri ofrehtu.« Potem navaja besedilo, ki pa se ne ujema prav dobro z napevom, ker ga je očitno pisal napamet. Lučka godovna kolednica je morala biti v tistem času ena najbolj vsakdanjih in pogosto rabljenih pesmi, saj so jo še petdeset let kasneje zapeli do pičice enako, če izvzamemo nujno prilagoditev melodije drugačnemu besedilu, namreč Nezakonski materi. Korban je predpisal 6/8 takt, vendar terja metrum besedila 3/8.

Mi smo prišli gje-ra-ti kose te jutri re-šo-va-li, ko bo jutri va-ši god, noj nato vince bo za vaš tod.

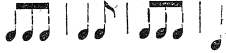

Kaj na je te-be treba bi-lo, dete pre-za-lo, dete mlado, meeni mladi dek-kujci, ne-poro-čeni mate-ri.

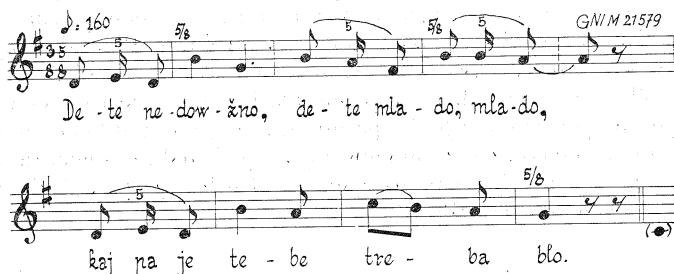
Kot smo že omenili, kažejo ljudske melodije Nezakonske matere nekakšno omahovanje med dvo- in štiridelno obliko. Saj je tudi kadenca po drugi frazi redno na toniki, tako da bi se melodija lahko tam končala. Da to ni prazna domneva, dokazuje Plevnikova varianta, ki je v resnici samo dvodelna, čeprav melodično zelo sorodna Hubadovi. To, da je premaknjena za terco više pa je znamenje, da je imela sprva vlogo spremljajočega glasu »čez«. V naši ljudski pesmi je ta pojav znan in zelo pogost. Da bi bila sorodnost z drugimi variantami tudi na zunaj takoj vidna, jo podajamo transponirano v Es dur.

Kaj na je te-be tre-ba bi-lo, de-te lju-bo, de-te mla-do.

Dvodelen je tudi primer iz Žej oziroma Brezovice, kar potrjuje, da je za ljudske pevce Prešernovo besedilo razdeljeno na dvovrstične kitice, ki jih nakazujejo paroma rimani verzi. Melodija te variante je docela samosvoja, najbolj zanimiva pa je njena ritmično metrična podoba. Brez večjih sprememb — če ne štejemo zamenjave vrstic v 1., 3. in 5. kitici pa opustitev 4. in 6. — se je besedilo prilagodilo obrazcu tridelnega osmerca s ponovitvijo 3. stopice, kar predstavlja mlajšo razvojno stopnjo te starinske slovenske metrične oblike $-\cup\cup | -\cup | -\cup\cup | -\cup\cup$. Dobro vidna je

tudi prvotna ritmizacija te melodije oziroma v drugem delu . Znotraj 3/8 takta se kaže težnja k petdelnosti, ki je za slovensko ljudsko pesem prav tako zelo značilna ().

De - te ne - dow - žno, de - te mla - do, mla - do,
 kaj pa je te - be tre - ba blo.

Osnova za tako ritmično metrično ureditev teksta je dana že v Prešernovem besedilu, ki vsebuje od 24 verzov 7 popolnoma čistih tridelnih osmercev, 3 pa so ob enakem ritmu za en zlog daljši ($-\cup\cup | -\cup | -\cup\cup | -$):

Kaj pa je tebe treba biló
 neporočeni materi
 Oča so kleli, topli me
 On, ki je sam bil ljubi moj,
 on, ki je pravi oča tvoj,
 šel je po svetu, Bog ve kam,
 tebe in mene ga je sram!
 Kaj pa je tebe treba biló
 vendar presrčno ljubim te
 Meni nebo odprto se zdi

Pojavi tako imenovane moderne vokalne redukcije v vsakdanji govorici in gibljivi slovenski akcent so omogočili ljudskemu pevcu, da je še druge verze ritmiziral kot tridelni osmerek. Tudi v Kramarjevi varianti, ki v melodiji ne kaže take ritmizacije, so vsi verzi razen 4 (2. v prvi in četrti kitici pa druga polovica pete) čisti tridelni osmerci, čeprav je ta varianta manj oddaljena od izvirnika kot moravška.

Odkod Prešernu v Nezakonski materi tako nenavaden, daktilsko-trohejski ritem, je vprašanje, ki naj ga rešijo slavisti. Tudi dolžina verzov mu ni enaka. Z vidika folkloristike je pomembno, da je neka umetnina

našega največjega pesnika postala ljudska pesem ne samo zaradi vsebine, polne tople človečnosti, ampak tudi zaradi sloga in oblike verzov. To, da se je — morda podzavestno — formalno približal enemu najstarejših slovenskih metričnih obrazcev, kaže, da je bil z ljudsko pesmijo bolj povezan, kot smo morda doslej mislili. Čeprav je zavestno težil k umetni poeziji in se trudil, da bi Slovincem ustvaril tako, kot so jo takrat že imeli drugi narodi, je moralo biti v njem še toliko prvinsko ljudskega, da se mu je ena zadnjih pesmi kristalizirala v vsebinsko in formalno umetnino, ki je dragulj umetne poezije in je hkrati postala ljudska pesem.

SUMMARY

In the introduction the author emphasises the fact that folk and literary poetry represent two artistic qualities, each of which is important in its own way, and have their characteristic style and different origins. Just as a folk poet cannot succeed in imitating the style of literary poetry so only few literary poets are able to recapture the tone of folk expression. The risk is even greater if a poet tries to correct and improve folk songs. A proof of this are the poems recomposed by Prešeren for none of these managed to take root among the folk singers. On the other hand, some of his original poems were accepted by them as they were attracted both by their style and content. The strongest appeal was attained by Prešeren's »Unmarried Mother«. It was set to music by certain Slovene composers yet folk singers also sing it remodelled in their own style.

The author compares the text of Prešeren with the recorded examples of folk singers' texts and establishes the changes. Then also the melodies are analysed. The latter are, with the exception of one, in four parts, composed of two recurring phrases, and of similar melody.

The research results in establishing that Prešeren in his »Unmarried Mother« approached the style of the folk song not only in the language but also — perhaps unconsciously — in the form. Many of his trochaic-dactylic verses, which are unusual in literary poetry, have the character of a three-part octosyllabic line, one of the oldest Slovene metrical patterns. In the folk variants this pattern is employed consistently, the melody and text being adapted to it.